

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1992.3.08>

Kädi RIISMAA\*

## EESTI VABARIIGI TEADUSPOLIITIKA 1930. AASTAIL

Eesti Vabariigi algaastate teaduspoliitika vaatlusel võib tõdeda, et teadustööga seotu seis isegi noore riigi juhtkonna vaateväljast eemal. Teaduste Asutust ellu ei kutsutud. Teadust peeti kultuuri lemmiklapse — Tartu suurkooli kõrvalharrastuseks. Palju tähelepanu nõudis emakeelse kõrgkooli töösse rakendamine.<sup>1</sup>

1930. aastate alguseks oli aga üht-teist muutunud. Iseseisvuse väljakuulutamine mõjus virgutavalt kogu seltsielule, päästes paisu tagant valla mitmekesiste ühingute tulva. Vanad kultuuriseltsid aktiveerisid, lisaks tekkis hulganisti teaduslike sihtidega seltsed nii ülikooli rüpes kui ka väljaspool. Ülikooli kõrval said nüüd nemadki teaduslike uurimistööde algatajaks ja läbiviijaks ning uurimistulemuste publitseerijaks, eriti rahvusteaduste alal. Tolle aja oludes tähendas teaduseltside asutamine teadustöö tunduvalt avardamist, demokratiseerimist ja potentsiaalsete teadustegijate virgutamist. Eriti oluline oli teadustööst huvitatud noorte kaasatõmbamine seltside kaudu.

Vastavalt kultuurkapitali seadusele jäi 50% kapitali tuludest Eesti valitsuse käsutusse. Lõviosa sellest kasutati Eesti maad ja rahvast käsitleva teaduse arendamiseks Eesti Kirjanduse Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Akadeemilise Emakeele Seltsi, Akadeemilise Ajaloo Seltsi, Akadeemilise Kirjandusühingu ja Loodusuurijate Seltsi kaudu. Ka toetati neist summadest mitmete üksikisikute teadusuuringuid. Mitmel alal tekkis konkurents seltside ja ülikooli organiseeritud teadustöö vahel.<sup>2</sup>

Tartu Ülikool ise oli samuti tunduvalt muutunud. Tema allasutuste võrk lähenes sajale (siiski ei saa seda võrrelda praeguse akadeemilise teadusmammutiga). Lisaks üksikute teaduskondade seminariraamatukogudele ja mõnele uuele kliinikule tuli juurde hulk instituute ja kabinette. Nii varem tegutsenud kui ka vastloodud asutuste seas leidis rohkesti neid, mille tegevus väljus ülikooli otseste ülesannete raamist. Need asutused teenisid siis kas puhtteaduslike või riigimajanduslike huve, avaldades sealjuures oma uurimistulemusi erialaväljaannetes.

Kolmekümnendateks aastateks andis Tartu Ülikool eestikeelset kõrgharidust, kuigi paljudel aladel terminoloogiat alles loodi ja emakeelset õppekirjandust nappis. Tasapisi hakkasid ilmema ka autonoomse eesti ülikooli sisehädad.

Ülikool oli iseseisvusaja algul avatud kiirustades. Kuna eesti soost kõrgtasemega õppejõude oli vähe, palgati esialgu abiväge naabermaadest ja võeti rohkesti lootustäratavaid kohalikke tegelasi ajutistena ametisse. Ent mitte kõik uustulnukad ei täitnud neile pandud lootusi. Ka ei andnud need ajutisteks mõeldud aseõppejõud, kelle õigem koht normaalses oludes olnuks keskkoolis, küllaldaselt teed järelepõlvele. Selle asemel

\*. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, EE0101 Tallinn, Rüütli 6, Estonia.

<sup>1</sup> Riismaa, K. Eesti Vabariigi teaduspoliitika 1918—1925. — Eesti TA Toim. Ühisk., 1991, 40, 1, 74—80.

<sup>2</sup> Riigi Teataja, 1925, 27/28, 4.

valisid nad üksteist autonoomia varjus korralisteks, kuna välismaalastest õppejõud ülikoolist lahkudes vabastasid kohad eesti nooremale teadlas-generatsioonile. O. Loorits on märkinud: «Eesti oma õppejõudude ja liiati veel ülikooli juhtide Ahhillese kannaks osutus see saatuslik Tartu akadeemilise vaimu nähe, et aastast aastasse targutati ja keriti üliilusaid sõnu, aga ei jõutud selgusele oma reaalseis funktsioonides.»<sup>3</sup>

Tegelikult muutus ülikooli autonoomia suurel määral ainult ühe kliki diktatuuriks, mis oli opositsiooni vastu üsna sallimatu.

Samalaadne klikivaim võttis maad ka ihaldatud demokraatia põhi-toes — seltsielus. Uute ühingute loomisel said tihtilugu tõukejõuks eestvedajate isiklikud ambitsioonid. Võib naljatades öelda, et kolmekümnen-date aastate algul oli Eestis igal endast lugupidaval suurmehele oma selts või mitugi. Sagenesid seltsidevahelised hõõrumised, mis pahatihti tule-nesid juhtivate tegelaste isiklikust arveteklaarimisest. Paljudes olulistes küsimustes ei jõutud kokkuleppele pelgalt vastava soovi puudumisel. Näi-teks kui Vaimse Koostöö Komisjon läkitas ülikooli juhtkonnale järele-pärimise Teaduste Akadeemia loomise asjas, ei võtnud ülikool vaevaks vastata, ehkki mõlemas instantsis istusid peaaegu ühed ja neetsamad mehed.<sup>4</sup>

Lahkhelid olid ühest tüvest võrsunud loodusteaduslikel seltsidel, murdeuurijail ja teistel. Põhikemlemine käis aga muidugi Tartu ja Tal-linna vahel. Teatud tõuke andis sellele nähtavasti ka Tartu Ülikooli monopoolse seisundi järkjärguline vähenemine teadustöö vallas.

Agraarreform hoogustas põllumajandusalaseid teadusuuringuid ja siingi sai ülikool endale võistlejaid. Nagu põllumajanduse arendamisel üldse, nii ka põllumajandusliku uurimise ja katseasjanduse alal võidi sihikindlat tööd alustada ja viljakalt tegutseda alles Eesti omariikluse päevil. 1920. aastal pandi alus esimestele katsejaamadele — Jõgeva Sor-dikasvandusele ja Riigi Põllutöökatsejaamale Arukülas (hiljem Kuusi-kul); Raadil loodi katsejaamad, mis ülikooli teadustöö kõrval täitsid Põllutöoministeeriumi ülesandeid. 1930. aastail töötas Eestis kümme kat-sejaama. Neist Kuusiku ja Kuremaa jaama ülalpidaja oli riik, Raadi katsejaamad töötasid ülikooli asutustena, kuna Jõgeva ja Tooma katse-jaama kulud katsid eraorganisatsioonid. 1920. aastate lõpust peale said aga viimatimainitudki riiklikku toetust, mis moodustas keskmiselt 60% nende iga-aastasest sissetulekust. Edasi suurenes riikliku toetuse osa-tähtsus veelgi. Samal ajal iseseisvus ülikooli loomaarstiteaduskonna seerumivalmistamise labor Riiklikuks Seerumiinstituudiks asukohaga Tartus Tähtveres.<sup>5</sup>

1920. aastate alguseni puudus Eestis tehnikauuringuid korraldav ja suunav teaduskeskus. 1919. aastal loodud Tallinna Tehnikum alustas tege-vust puhtakujuliselt õppeasutusena. Esimene asutus, kes seadis eesmär-giks tehnikateadusliku tegevuse Eestis, oli Tallinna Tehnikumi juurde loodud Riiklik Katsekoda. 1924. aastal määrati «Riiklise katsekoja sea-duse» järgi katsekoja ülesandeks teaduslik-tehniliste küsimuste lahenda-mine tööstuse, kaubanduse ja muul alal. Tegelikult moodustati uus asu-tus kahe juba varem tegutsenud uurimisasutuse — Riigi Kesklaboratoo-riumi ning Kaubandus- ja Tööstusministeeriumile allunud Riikliku Katsekoja ühendamise teel.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> Loorits, O. Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast. — Varamu, 1938, 7, 844—845.

<sup>4</sup> Riismaa, K. Tartu Ülikooli ja tema juures asunud teadusseltside osast Eesti Teaduste Akadeemia sünniloos. — Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXII (1). Tartu, 1989, 90—102.

<sup>5</sup> Valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934, 170—172, 187—188.

<sup>6</sup> Maddison, O. Riikliku Katsekoja tegevus. — Tehnika Ajakiri, 1934, 5/6, 93—95.

Uurimistöö killustatus eri asutuse ja organisatsioonide vahel viitas üha selgemalt vajadusele teadust koordineeriva keskuse järele. Kolmekümnendate aastate teaduspoliitikale on iseloomulik püüd luua seesuguseid katusorganisatsioone, mis kooskõlastaksid erineval tasemel teadusasutuste tegevust, samuti valitsuse püüd ka teadustegevuse juhtimist oma kontrolli alla saada. Koordineerivate asutuste loomist üritati kahelt tasandilt: 1) kolmekümnendate aastate algul oli tegemist rahva seast, n.ö. altpoolt võrsunud algatusega; 2) kümnendi lõpul haaras initsiatiivi vabariigi juhtkond, n.ö. ülaltpoolt.

Nii loodi 1937. aastal valitsuse initsiatiivil Loodusvarade Instituut kooskõlastamaks kõrgkoolide ja tööstuslaborite tööd loodusvarade uurimisel. Küsimuste ring, millega instituut tegeles, oli üsna avar: alates andmete kogumisest Eesti tööstuse aktuaalsete probleemide ja kohaliku teadustöö kohta ning kodumaiste loodusvarade uurimisest kuni kontaktide loomiseni vastavate välismaa keskustega. Seega tuli tal tegelda mitmete selliste ülesannetega, mida teistes riikides lahendasid rahvuslikud uurimisnõukogud, Inglismaal Teadusliku ja Tööstusliku Uurimise Departemang, Skandinaaviamaades rakendusteaduste ehk inseneriteaduste akadeemiad.<sup>7</sup>

Altpoolt tuleva initsiatiivi korras tõstsid 1930. aastate keskpaiku H. Moora, A. Koort ja mitmed teised teadusmehed taas esile nn. kultuurkogu asutamise mõtte. Seda käsitleti põgusalt ka peaministri asetäitja poolt kokkukutsutud informatsioonikoosolekul ja mitmel pool ajakirjanduses.<sup>8</sup>

Vabariigi algaastail maksmapandud «Eestimaa koolivalitsuse ajutises korralduses» oli ministeeriumi juures ette nähtud ka nn. riigihariduskogu. Selle ülesandeks oli määratud «haridustöö (sealhulgas ka teadustöö) tähtsamate tarviduste ning uute sihtjoonte selgitamine ja laialisema põhimõttelise tähtsusega küsimuste lahendamine».<sup>9</sup> See asutus jäi aga vaid paberile; vist üksainus kord tuli ta kokku. Tema hinguselemineku põhjuseks polnud aga mitte niivõrd tarbetus kui eluvõoras ülesehitus. Ta kujutas enesest suurt parlamenti umbes 70 liikmega, neist enamik lihtsalt poliitikategelased ja tsinovnikud.

Kultuurkogu ellukutumise mõtte põhjustas kolmekümnendate aastate algul väga sagedasti rõhutatud vajadus kompetentse ja asjatundliku nõuandeorgani järele Haridusministeeriumi juures. Tal pidanuks olema põhjalik ja selge ülevaade haridus- ja teaduselu korraldusest, Eesti omakultuuri saavutustest ja vajadustest. Seega oleks tal olnud võimalik pakuda asjatundlikku nõuannet riigi valitsusele tähtsamate maksmapandavate uuenduste puhul. See aidanuks hoida üht kindlat ja pidevat suunda haridus- ning teaduselu korraldamisel. Kultuurkojas kuulunuksid arutamisele eeskätt kõik Haridusministeeriumi, vabariigi valitsuse või riigivanema poolt esitatud küsimused, kuid tal oluks õigus ka ise algatada kõigi kultuuriellu puutuvate küsimuste arutamist ja esineda neis ettepanekutega valitsusinstantside ees.<sup>10</sup> Tore algatus, aga asja sellest siiski ei saanud, ehkki aega ja vaimu selle peale kulutati.

Veel olid kolmekümnendate aastate teaduspoliitikas olulised tehnika- hariduse andmise ja Teaduste Akadeemia loomise küsimused.

Tallinna Tehnikum kujunes juba 1920. aastate keskel tegelikult kõrgharidusega tehnikaspetsialistide koolituskohaks. Samal ajal algas kam-

<sup>7</sup> Riismaa, K. Loodusvarade Instituudi loomine ja tegevus. — Eesti TA Toim. Ühisk., 1989, 38, 1, 80–89.

<sup>8</sup> Moora, H. Riigihariduskogu tuleb elustada ja uuendada. — ERK, 1934, 7/8, 116–119; Koort, A. Kultuurkogu vajadusest. — ERK, 1934, 9/10, 159–161.

<sup>9</sup> Riigi Teataja, 1918, 6, 3.

<sup>10</sup> Viidang, J. Sisepoliitiline ringvaade. — ERK, 1939, 2, 87–94.

paania reorganiseerida tehnikum keskeriõppeasutuseks. 1926. aastal teatas haridusminister J. Lattik tehnikumi õppenõukogule plaanist hakata diplomeeritud insenere ette valmistama Tartu Ülikoolis, Tallinna Tehnikum aga reorganiseerida keskeriõppeasutuseks. Ettepanekut põhjendati sellega, et tehnikuid olevat Eestis vähe ja senitegutsenud tehnikumi alamastme lõpetajad üritavad kõik inseneriks edasi õppida.<sup>11</sup>

Tõsisem põhjus oli siiski ilmselt majanduskursi muutumine, s.t. industrialiseerimissuunast loobumine.

1928. aastal vastuvõetud seaduse põhjal alustas Tallinna Tehnikumi alamastmest võrsunud Riigi Tehnikagümnaasiumi baasil tegevust uus Tallinna Tehnikum tehnikuid koolitava keskeriõppeasutusena. Endine Tallinna Tehnikum kui insenere ettevalmistav kõrgem õppeasutus määrati järkjärgulisele likvideerimisele. Kuna aga likvideerimine kestis tervelt kaheksa aastat, siis eksisteeris kuni 1936. aastani Tallinnas kaks ühenimelist õppeasutust; see tekitas rohkesti segadust (vahet tehti vaid põhikirja kinnitamise aasta järgi). Uue õppeasutuse nimi jäi aga muutmata.

Tallinna Tehnikumi (1920. a. põhikiri) tegevuse lõpetamine põhjustas hulgaliselt vastuväiteid. 1929. aastal esitasid tehnikaüliõpilased haridus- ja sotsiaalministrile märgukirja, kus protestisid tehnikumi sulgemise vastu. Rahulolematust avaldasid ka õppejõud ning eesti mitmed tuntud tehnikaspetsialistid.<sup>12</sup>

Kolmekümnendate aastate esimesel poolel arenes poleemika tehnilise kõrgharidusega spetsialistide ettevalmistamise korraldamise ning neid koolitava Tallinna Tehnikumi sulgemise üle. Valitsus oma hariduspoliitika korrektiive ei teinud, küll aga pikendati tehnikumi sulgemise tähtaega.

Majanduselu elavnemine pärast kriisiaastaid tekitas tarviduse suurema arvu kõrgema haridusega tehnikaspetsialistide järele. 1934. aastal Riigikogus vastuvõetud «Tartu Ülikooli seaduse muutmise seadus» nägi ette tehnikateaduskonna avamise Tartu Ülikoolis.<sup>13</sup> Selle väljaarendamine jäi aga poolele teele, sest alustati kampaaniat teaduskonna üleviimiseks Tallinna. Tehnikateaduskond Tartus ei rahuldanud eriti juhtivaid tööstusringkondi. 1936. aasta algul otsustas tehnikateaduskonna asupaiga selgitamiseks loodud valitsuskomisjon, et teaduskond peaks asuma Tallinnas. Sellega polnud jälle Tartu Ülikool päri. Sellest hoolimata sai otsus riigivanema kinnituse. Ellu seda aga ei viidud, sest juba samal suvel andis riigivanem dekreediga Tallinna tehnikakõrgkooli asutamiseks.

Eesti Teaduste Akadeemia loomise mõte hakkas uusi võusid ajama 1930. aastate algul. Eestvedajaks sai algul Eesti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjon (see oli Tartu Ülikooli juures töötav organisatsioon, mis kuulus Rahvasteliidu nõuandva institutsioonina tegutseva Vaimse Koostöö Rahvusvahelise Komisjoni koosseisu).<sup>14</sup>

1931. aastal algatas Eesti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjon Eesti Teaduste Asutuse seadluse elluviimise küsimuse, mis sestpeale oli korduvalt kõneaineks komisjoni koosolekutel. 1933. aastal pöördui Tartu Ülikooli valitsuse poole palvega asutada (umbes 15–20 liikmest koosnev) erikomitee, kes täidaks puuduva Eesti Teaduste Akadeemia aset. Akadeemia loomist arutati ka 1934. aastal Tartus loodusteadlaste päeval.

<sup>11</sup> Elango, O. Hariduspoliitika ja õpetajaskond kodanikus Eestis 1919–1940. Tallinn, 1972, 129.

<sup>12</sup> Tallinna Polütehniline Instituut 1936–1986. Tallinn, 1986, 46.

<sup>13</sup> Riigi Teataja, 1934, 18, 3, art. 124.

<sup>14</sup> Riismaa, K. Eesti Teaduste Asutusest Eesti Teaduste Akadeemiani. — Looming, 1988, 7, 956–968.

Seal avaldati mõtet, et akadeemia põhjaks võiksid liituda Eesti vanimad teaduslikud seltsid. Peeti isegi nõupidamisi vastavate seltside ühineamiseks, kuid see plaan luhtus. Ka ülikooli valitsuselt ei tulnud mingit reageeringut. Seetõttu otsustas Vaimse Koostöö Komisjon ise härjal sarvist haarata. 1934. aastal moodustati alamkomisjon akadeemia küsimuses. Sinna kuulusid Tartu Ülikooli rektor J. Köpp, professorid P. Kogerman, A. Piip, L. Puusepp, K. Schlossmann ja G. Suits.

Alamkomisjon koostas akadeemia seaduse eelnõu. Paralleelselt sellega koostas oma eelnõuvariandi ka Riigiraamatukogu direktor G. Ney.

Projektide arutelu käigus kujunes välja kaks leeri: 1) professorid J. Mark ja A. Saareste pidasid akadeemia loomist ennatlikuks sammuks; 2) professorid J. Köpp, A. Piip ja K. Schlossmann osutusid aga akadeemia idee veendunud toetajaiks. Nende meelest pidanuks akadeemia kujunema esmajoones sidepidajaks välismaa teadusseltside ja akadeemiatega. Seda ülesannet ülikool ja tema juures asuvad seltsid täita ei suutnud. Ka pidi akadeemial olema otsustav sõna teadustöö rahalise toetuse määramisel.

1930. aastate ajakirjanduses võib leida põneva poleemika akadeemia poolt ja vastu. G. Suitsu, J. Köpu, L. Puusepa, P. Kogermani, A. Piibu, A. Saareste ja F. Leinbocki arvamust mööda olevat eitav suhtumine akadeemia ellukutsumisse mõneti tingitud akadeemiliste seltside liigsest karitusest, et sellega nende eelarved vähenevad.

1935. aastal valmis Vaimse Koostöö Komisjonis põhikirja projekt, kus akadeemia eesmärgina nähti Eesti teaduse arengu ning teaduslike püüete edendamist. Akadeemiasse plaaniti kaks osakonda ja 40 liiget. Akadeemia liikmete põhitööst vabastamist ja neile tasu maksmist ei olnud ette nähtud.

See kõik ei tähendanud aga kaugeltki akadeemia loomist. Vastu olid nii teadusseltsid, kes tahtsid akadeemiat kujundada seltside liiduna, ja ülikool, kes haistis loodavas asutuses ohtlikku konkurenti. Põhiline vaidlus käiski selle üle, kas anda akadeemiale personaalne koosseis isikute näol, nagu Lääne-Euroopas, või moodustada ta seltside liidu kujul n.ö. teadusliku kojana. Esialgu peeti otstarbekamaks teaduslike seltside liidu varianti, millest aja jooksul järk-järgult personaalsele kujule üle mindaks. Seda pooldasid eriti A. Piip ja H. Moora. Teadusseltside surve saigi nende plaan 1936. aastal domineerivaks.

Vaidlustest akadeemia asutamise ümber süvenesid lahkkelid Vaimse Koostöö Komisjoni liikmete vahel ja komisjoni tegevus läks allamäge. Seda kasutades haaras initsiatiivi valitsus. 1937. aastal koostas Haridusministeerium põhikirja ja 1938. aasta algul kehtestati riigihoidja dekreediga «Eesti Teaduste Akadeemia seadus», mis nägi ette personaal-akadeemia loomise riigivõimu üsna tuntava kontrolli all. Esimeste akadeemia liikmete hulgas olid personaalakadeemia senised innukad pooldajad K. Schlossmann, P. Kogerman, L. Puusepp, G. Suits ja J. Mark.

Akadeemia oskas valitsusele tänulik olla, valides vabariigi presidendi ja sõjavägede ülemjuhataja akadeemia auliikmeteks. Ja ega valitsuse toetusel loodud tehnikakõrgkoolgi kitsi olnud — sealt tuli audoktori tiitel.<sup>15</sup>

1930. aastate lõpuks oli Tartu Ülikool loovutanud oma ainujuhtimise teadustöö alal. Talle sekundeerisid Tallinna Tehnikaülikool koos Katsekojaga, Loodusvarade Instituut, Teaduste Akadeemia ja teised teadus-asutused. Jäme ots teaduselu juhtimises oli läinud valitsuse kätte.

<sup>15</sup> Tartu Ülikooli Teaduslik Raamatukogu käsikirjaliste ja haruldaste raamatute osakond, f. 40, n. 1, s. 4, l. 27, 28, 93, 94.

## GOVERNMENT'S RESEARCH POLICY IN ESTONIA IN THE 1930s

During the first years of independent statehood the government of the Republic of Estonia did not pay much attention to the problems connected with research work. In the field of science Tartu University held the leading position.

In the 1930s the situation was quite different. Numerous institutions and associations carrying out research work were founded. In various fields real competition emerged. Dissonance between various scientific societies and Tartu University and between the two research centres — Tartu and Tallinn — deepened.

The government became increasingly more interested in controlling the sphere of science. In the research policy of the 1930s two types of initiative competed — the initiative of the government and that of institutions. Characteristic of this period was the attempt of the government to establish roof organizations to coordinate scientific establishments. So, in 1937 the Institute of Natural Resources and in 1938 the Estonian Academy of Sciences were founded. By the end of the period of independence the government had strengthened its control of the research work in Estonia considerably.

## Кäди РИИСМАА

## НАУЧНАЯ ПОЛИТИКА ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В 1930-е ГОДЫ

В первые годы самостоятельности Эстонской Республики наука не была в центре внимания правительственных кругов. Функции управления научно-исследовательской деятельностью выполнял Тартуский университет.

К началу 30-х годов в республике был создан целый ряд учреждений и организаций, занимавшихся научно-исследовательской работой. Заметно возросло значение Таллинна как научного центра. В некоторых областях науки возникла конкуренция. Углубились разногласия между научными обществами и университетом, а также между научными центрами — Таллинном и Тарту. В этих условиях интерес правительственных кругов к управлению наукой обострился. В научной политике 30-х годов конкурировали две тенденции — инициатива снизу вверх и сверху вниз. Характерно, что в этот период правительство стремилось создать своего рода координационные центры по управлению научно-исследовательской работой учреждений и обществ. Так, в 1937 г. был основан НИИ природных ресурсов, в 1938 г. — Академия наук Эстонии. Правительство постепенно брало научно-исследовательскую деятельность под свой контроль.